

marstva dodijeljeno mu je već odavno istaknuto mjesto — ovaj je prilog vrijedan po tome što prvi put pokušava u cjelini prikazati njegovu publicističku djelatnost kojom je 1839. dalje obuhvatio različita područja ekonomskog života. O njima je ponajviše pisao u Gajevim listovima.

Jaroslav Sidak

HOLM SUNDHAUSSEN, DER EINFLUSS DER HERDERSCHEN IDEEN AUF DIE NATIONSBILDUNG BEI DEN VÖLKERN DER HABSBURGER MONARCHIE, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 27, München 1973, 191.

U svojoj disertaciji pod gornjim naslovom, koja je 1972. primljena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Münchenu, Sundhaussen je poredbenim istraživanjem želio proučiti utjecaj misli i ideja njemačkoga filozofa i književnika J. G. Herdera (1744—1803)¹ na stvaranje nacije u Mađara, Slovaka, Čeha i Južnih Slavena koji su se nalazili u okviru Habsburške monarhije. Tom je istraživanju kao podloga poslužila građa koja je u obilnoj literaturi o Herderu i o modernim narodnim pokretima »već bila obrađivana s raznih gledišta i s različitim rezultatima« (str. 7). Svu tu građu S. je htio obuhvatiti u jednu cjelinu i iz nje izvesti »neku vrstu tipologije« za preuzimanje Herderovih ideja i »njihova dijalektičkog odnosa prema povijesnoj stvarnosti« (7). Kao uvod daje pregled »kulturnih veza između njemačkog jezičnog područja i jugoistočne Evrope« (9—23), zatim izlaže »Herderove spoznaje o državi i o slavenstvu« (24—63), a kao okosnicu radu uzima »Herderovo značenje za nacionalno buđenje pojedinih naroda« (64—180).

Autorova je namjera hvalevrijedna, ako se ima na umu »šarolikost tumačenja« Herderova utjecaja, koju pretežno treba svesti na raznolikost ideoloških stavova raznih interpretatora (E. Teray).² Bilo bi zbog toga potrebno da se jednom usporedi sav stvarni doprinos i domet dosadašnjih istraživanja o utjecajima Herderovih ideja, da se pri tom ujednači terminološki sustav te da se ocijeni ideološki stav i pristup tom problemu u pojedinih autora. Na žalost, autor to primjećuje tek u bilješki na kraju knjige (182).

Sundhaussen se uglavnom ne služi izvornom građom, već onom koju je našao u literaturi. Već se u prvom poglavlju, pod naslovom »Rasprostranjenost njemačkoga jezika« (9—14), očituje nesigurnost i nepouzdanost takva postupka. On, naime, iz Taubeova opisa Slavonije (1777) navodi prema Valjavcu³ da se »u Slavoniji sve više govori njemački« (12). Taube je, međutim, na istoj stranici svoje knjige zabilježio da je »glavni jezik zemlje ilirski«, a da puk — a to znači više od devedeset posto žitelja — i »grčki« popovi i kaluđeri većinom ne znaju njemački jezik, koji je postao jezikom »postojnoga svijeta«. Ako se uzme u obzir Herderova teza da »narod postaje samo po jeziku« (26) i da bez »općega jezika zemlje i materinskog jezika nema zajedničke domorodne prosvjete [...] nema domorodnog općinstva«, tada će

¹ O Herderu usp. N. Ivaništin, J. G. Herder i ilirizam, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru II, 1960/61, 196—225; M. Trivunac, Herder i Sloveni, Strani pregled VI, 1935, 53—76.

² E. Terray, J. G. Herders Slawenbild und seine Rezeption in der slowakischen Literatur des 19. Jahrhunderts, Philologica Pragensia XII, 1969, 65—82.

³ F. Valjavec, Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa, I—V, München 1953—1970, III, 116, prema: F. W. Taube, Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien, I—III, Leipzig 1777—1778, I, 63.

jezik »prostoga puka« biti odlučujući faktor za oblikovanje suvremene jezične i kulturne nacije. Autor ipak o jezičnoj situaciji govori samo u vezi sa Slovacima (107—109).

Sundhaussen je, osim toga, iz literature prenosio i preuzimao čitave ulomke iz kojih se svaki put, na žalost, ne vidi da su to doslovni navodi, na primjer:

Sundhaussen, str. 13

Und Janko Drašković (1770—1856) schrieb seine Schrift, die sich an die Frauen Illyriens (d. h. Kroatiens) wandte in deutscher Sprache⁸, da die Frauen in den Städten vorwiegend deutsch sprachen und lasen.

8) Drašković, J. [...] 1832 (!)

Sundhaussen, str. 137

Epochemachend wurde seine Lob- und Verteidigungsschrift der tschechischen Sprache⁵⁴⁸, welche in Šafařík, Palacký u. a. nationale Begeisterung erweckte. In der Schrift klagte Adam Veleslavín, berühmt wegen seiner klassischen Sprache [...].

548) Geschrieben 1803, veröffentlicht 1806, abgedruckt in »Sebrané spisy«, a. a. O. S. 133—157.

Sundhaussen, str. 45

Dem nationalstaatlichen Denken ging also eine Periode voraus, in der sich Nationalgefühl und Nationalbewusstsein formierten. [...] ist gekennzeichnet durch die Besinnung auf die Gemeinsamkeiten einer bestimmten Menschengruppe [...] das Bewusstwerden gewisser, nur ihr eigener und sie von anderen Gruppen unterscheidender Eigenschaften, auf deren Entdeckung, Pflege und Verbreitung [...].

Valjavec, III, 128

Janko Drašković (1770—1856) schrieb seine Schrift, die sich an die Frauen Illyriens wendete^{54a} deutsch, da die Frauen in den Städten vorwiegend deutsch sprachen und lasen^{54b}.

54a) J. Drašković, [...] 1838

Murko⁴

[...]eine interessante Stelle in seiner epochemachenden Lob- und Verteidigungsschrift »über die böhmische Sprache« (geschrieben 1803, erschien 1806 im »Hlasatel«)³, welche in Šafařík, Palacký und überhaupt [...] die nationale Begeisterung weckte. Hier klagt Daniel Adam Veleslavín, berühmt wegen seiner klassischen Sprache [...].

3) Abgedruckt in Sebrané spisy, 133—157.

Weber⁵

Dem nationalstaatlichen Denken [...] ging also eine Periode voraus, in der sich Nationalgefühl und Nationalbewusstsein entwickelten. [...] war gekennzeichnet durch die Besinnung auf die Gemeinsamkeiten einer bestimmten Menschengruppe [...] das Bewusstwerden gewisser, nur ihr eigener und sie von anderen Gruppen unterscheidender Eigenschaften auf deren Entdeckung, Pflege und Verbreitung [...].

Na takav se način zaista ne može postići terminološka i sadržajna cjelina. Sundhaussen pri tom ne poznaje znatan dio novije literature.⁶ — On svakako posjeduje sklonost za teoretska razmatranja. Na primjer, na početku svoje radnje (7) usvaja

⁴ M. Murko, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik, Graz 1897, 26.

⁵ J. Weber, Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage, München 1966, 11.

⁶ N. pr. Teray, op. cit.; Št. Barbarič, Herder in začetki slovenske romantike, Slavistična revija XVI, 1968, 231—257; J. Matl, Weg und Wirkung der deutschen Sprache in Südost- und Osteuropa, Südost-Forschungen XXIII, 1964, 298—318.

⁷ M. Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Praha 1968, 16 i d.; isti, Das Erwachen kleiner Nationen als Problem der komparativen sozialgeschichtlichen Forschung. Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen, München—Wien 1971, 121—139.

Hrochovu diobu na »malene« i »velike« narode,⁷ ali kad o tim i takvim narodima sam govori, ne primjenjuje to dosljedno. Slovenski i slovački su narodi, bez sumnje, kao etničke grupe bili »maleni«, »ugnjjetavani« i »bespovijesni«. Česi su predstavljali drugi tip »malenog« naroda s prekidanom državnom i visokokulturnom narodnom tradicijom. Hrvati i Mađari dva su različita tipa naroda, koji su do 1848. imali svoje feudalno-staleške nacije, a po tome ispadaju iz Hrochova sistema.

Ako se osvrnemo na različitost društvenopolitičkog i jezičnokulturnog stanja naroda koje Sundhaussen obrađuje, moramo priznati da je izbor naroda vrlo razuman. Trebalo bi samo točno utvrditi sve te razlike, što u ovoj knjizi nije učinjeno. No od pojma »malenoga« naroda svakako je važnije Hrochovo shvaćanje razvitka preporodnih pokreta u tri stupnja: od nepolitičkoga, »znanstvenog« patriotizma malene grupe ili pojedinih intelektualaca preko patriotskih grupiranja koja su kulturni program pretvorila u politički — često zbog pitanja službenog i nastavnog jezika — do rasprostranjenosti nacionalnog i političkog programa u puku. Takav model Sundhaussen, na žalost, nije dosljedno prihvatio ni razradio.⁸

U drugom poglavlju (14—18) S. kratko skicira njemačko zanimanje za jugoistočnu Evropu u XVIII stoljeću. Tu o Česima ne govori. Na prvo mjestu navodi zanimanje za narodnu poeziju, a zatim (16—18) i za povijesna zbivanja. Pri tom se napose osvrće na njemačkog povjesničara A. L. Schlözera (1735—1809), ali ne obrađuje posebno ni njegovo značenje za Herderovu koncepciju povijesti Slavena i Mađara, ni doprinos Schlözerovih preteča i suvremenika koje je Herder navodio kao svoj izvor.⁹ Sundhaussen tek usput spominje važnu posredničku ulogu ugarskih (prije svega mađarskih i slovačkih) studenata na njemačkim sveučilištima. Trebalo bi istražiti ne samo »Kollára i Šafárika u Jeni« kako to S. (112—115) navodi po Murku (Deutsche Einflüsse, 1897, 293 i. sl.), već čitav krug te mlade inteligencije koja je studirala u Njemačkoj. Postoji, na primjer, jedan popis Schlözerovih slušača iz slavenskih zemalja iz kojega se može utvrditi da je jedini njegov student iz sjeverne Hrvatske bio Josip Šipuš, autor »Temelja žitne trgovine« (1796), koji je kod Schlözera u ljetnom semestru 1794. i u zimskom semestru 1794/95. slušao »statistiku« i »politiku«.¹⁰

U završnom odlomku uvoda, koji je naslovljen »Dosadašnja ocjena Herderova utjecaja« (19—23), S. ne analizira potanko literaturu kojom se služio, već daje samo opći pogled, i to kad raspravlja o razilaženju više idealistički i više društveno orijentirane historiografije (20—21). On s pravom zaključuje da se pri ocjeni preuzimanja Herderovih ideja mora razlikovati pobuda od posrednog i neposrednog utjecaja i jačanja »autohtone« tradicije (21): »U zbirci uzajamnih djelovanja, preuzimanja, dopuna i paralelnih pojava često se Herderov udio jedva može razabrati, očito i zato što je Herder formulirao misli koje su već bile rasprostranjene i u njegovo

⁸ Hroch, Vorkämpfer, 24 i.; isti, Erwachen, 174. Hrochovu shemu Sundhaussen je primijenio već 1971. u jednom predavanju, usp. W. Kessler, West-östliche Kulturbeziehungen. 2. Arbeitstagung des Studienkreises für Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa, Mitteilungen der Südosteuropa-Gesellschaft, München XI, 1971, 3—4, 66—74.

⁹ Usp. A. Fischel, Der Panslavismus bis zum Weltkriege, Stuttgart 1919, 40 i. d.; H. Bräker, A. L. v. Schlözers Russland- und Slavenbild, Phil. Diss. Göttingen 1950 (strojopis), 120 i. d. Sundhaussen spominje »preteče« na str. 51 (usp. K. Bittner, Herders Geschichtsphilosophie und die Slawen, Reichenberg 1929, 104). Herder ne navodi Schlözera kao izvor. U Bittnera djeluje »die literarische Fehde« iz 1772. »offenbar noch nach«, u Sundhaussena »trug Herder zu jener Zeit (1784—1792!) gerade eine literarische Fehde mit Schlözer aus«.

¹⁰ Bräker, n. dj., dodatak, 174: Sipos, Joseph; Croatia; jur.; Tag d. Immatrikulation: 17. 10. 1793; Nr. 16769; ex ac[ademia] Pestiensis.

vrijeme poznate ili su neočekivano brzo postale opće dobro (Allgemeingut).« — No, kako se onda može proučavati utjecaj misli jedne ličnosti? Šurmin je svojedobno tvrdio da je očit utjecaj F. Schlegela (1772—1829) na Mihanovićevu »Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku« (1815), no kasnije je T. Matić jasno dokazao da se Mihanović ugledao u raspravu talijanskog filozofa F. Algarottija (1712—1764) iz 1750.¹¹ Ne može se, dakle, raspravljati o tome je li Algarotti izvorniji od Herdera. Moralo bi se također uzeti u obzir mišljenje minhenskog slavista J. Holtusena da nije važan ovaj ili onaj »utjecaj«. Problem je, međutim, koje komponente misaonog sistema i pod kojim uvjetima djeluju i zbog čega su postale sastavni dio nove strukturalne misaone i ideološke cjeline.¹² To u našoj temi znači: koje su Herderove ideje dobivale značenje i igrale ulogu u drugim misaonim sustavima, pa i u ideologijama nacionalnih pokreta, i pod kojim povijesnim uvjetima.

Na str. 24—42 Sundhaussen ukratko po Barnardu¹³ izlaže »Herderov politički sustav«, napose shvaćanje jezika, države kao organizma, odgoja i humanosti, kao i kritiku Habsburške monarhije. Zaključni odlomak, »Herderov strukturalni model i kritika toga modela« (str. 41—48), najvažniji je dio knjige. Preuzevši pojam »Herders Strukturmodell« od E. Lemberga,¹⁴ autor tu zacrtava teoretski model odnosa između društvenoekonomskog procesa »stvaranja nacije« i izgrađivanja njezine ideologije (44). Ne radi se, po Sundhaussenu, o preuzimanju »Herderova modela« i na njemu osnovanog pripadništva »nacionalno« definiranoj grupi, već o stvarnom vanjskom pritisku koji se očitovao u germanizaciji odnosno u mađarizaciji, a s tim su povezane ekonomske i društvene suprotnosti interesa (Interessengegensätze) koje su bile poticaji pri buđenju nacionalnog osjećaja. To vrijedi kao koncept određene tipologije, kao strukturalni model preporodnih pokreta, ali S., na žalost, u središnjem poglavlju svoja teoretska shvaćanja nije primijenio na konkretne povijesne prilike.

Već u početku ulomka »Herder i Slaveni« (48—63) uočavamo tradicionalni pristup pitanju mladoga Herdera, njegova ranog zanimanja za Rusiju i često precijenjenog »poglavlja o Slavenima«. ¹⁵ Važnije od pitanja izvornosti »površne i krive slike o Slavenima« (tako njemački slavist P. Diels)¹⁶ jest pitanje vrednovanja toga Her-

¹¹ D. Šurmin, Bilješke za hrvatski preporod, Zagreb 1902, 4; T. Matić, Mihanovićeva »Reč [...]«, HZ II, 1949, 177—183; na str. 172 Sundhaussen kaže da je, po Stj. Tropschu (Les influences allemandes sur les illyriens et leurs precurseurs, Le monde slave XII, 1935, II, 439—452), Herder utjecao na Mihanovića (slično na str. 150), a u bilješci 588 na str. 150 spominje Algarottija kao predložak.

¹² J. Holtusen, Die Neueinschätzung der dalmatinisch-ragusanischen Literatur und des Illyrismus in der heutigen kroatischen Literaturwissenschaft, Symposium des Wissenschaftlichen Beirates der Südosteuropa-Gesellschaft am 25./26. Juni 1971 in München. Ergebnisse und Pläne der Südosteuropa-Forschung, München 1972, 155—160. Usp. W. Schamschula, Die Anfänge der tschechischen Erneuerung und das deutsche Geistesleben 1740—1800, München 1973, i 15 i 307.

¹³ F. M. Barnard, Zwischen Aufklärung und politischer Romantik. Eine Studie über Herders soziologisch-politisches Denken. Berlin 1964.

¹⁴ E. Lemberg, Nationalismus, I—II, Reinbek 1964, I, 168.

¹⁵ E. Kedourie, Nationalismus. München 1971, 44, piše da je Herder, u vrijeme kad je sastavio odu ruskoj carica Katarini II, bio »nastavnik i odgojitelj sa sasvim nesigurnim izgledima za život«; usp. W. Dobbeke, J. G. Herders Jugendzeit, Würzburg 1961; njem. »Slawenkapitel« (Herder, Werke, ed. B. Suphan, XIV, 277—320; izvaci su u prijevodu tiskani u »Danici« I, 1835, 231—232, i kod Trivunca, n. dj.). Ivanišin je taj tekst preveo (n. dj.) kao »sastav o Slavenima«; nije to »sastav« nego jedno poglavlje u djelu »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit« (1782—1792).

¹⁶ P. Diels, Die slavischen Völker, Wiesbaden 1963, 84. Polemika H. Dybeka (Das Slawenbild Herders und die beiden deutschen Staaten, Neue Deutsche Literatur XVIII, 1970, 9, 182—185) protiv Dielsa nije pravedna.

derova poglavlja u cjelini njegova djela »Ideje za filozofiju povijesti čovječanstva« (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1782—1792). Sundhaussen uopće ne uočava što zapravo znači kad Herder Slavene prikazuje kao divljake koji nisu pokvareni civilizacijom. Nisu li to utjecaji J. J. Rousseaua (1712—1778) i suvremene filozofije društva, pa Herderovih nastojanja da »nacionalnu individualnost« dokaže uspoređivanjem raznih kultura i naroda?¹⁷ — Ideja narodnosti, koja se kao individualnost izražava vlastitim jezikom i vlastitom kulturom, više je utjecala na ideologiju slavenskih nacionalnih pokreta nego »poglavlje o Slavenima«. Trebalo bi utvrditi u kojoj su mjeri Herderove misli bile još »nepolitičke« i koji su elementi njegova stava dobili političku važnost u preradbi F.W.J. Schellinga (1775—1854) i J. G. Fichtea (1762—1814) u vrijeme nacionalne agitacije i pokreta za nacionalnu obnovu u Njemačkoj i u Austriji u doba napoleonskih ratova. Pojam »mrtvog« i »živog« jezika Fichte je po Schellingu preuzeo od Herdera, no taj je pojam u njegovu misaonom sustavu dobio sasvim novu političku vrijednost. »Mladi narodi preuzimali su bitne elemente Herderovih ideja prema njemačkoj romantičkoj filozofiji.¹⁸ Zbog toga se Herderov utjecaj u preporodnim pokretima ne može ispravno ocijeniti ako se ne prouči povijest političkih ideja na njemačkom jezičnom području. Između Herdera i Južnih Slavena u Habsburškoj monarhiji glavnu je posredničku ulogu imao Jan Kollár (usp. Sundhaussen, 123), o kojemu Milan Prelog¹⁹ piše: »Ali ako je i Kolláru njemačka literatura pružila sredstva, doba preporoda istakla mu je cilj i odredila cestu. Svi utjecaji Herdera, Friesa i dr. njemačkih učitelja ne bi bili prouzrokovali Kollárove ideje, da nije bilo one snažne narodne životne težnje, da nije bilo onoga nastojanja za duševnom samostalnošću slavenskih naroda i njihovih jezika. Kollár je formulirao, što se općenito osjećalo i vjerovalo«. U doba »oslobodilačkih ratova« (Befreiungskriege) protiv napoleonske Francuske njemački se patriotizam i u Hrvatskoj očitovao preko austrijskoga državnoga patriotizma, na primjer u proglasu biskupa M. Vrhovca iz 1813. i u protunapoleonskom austrijskom manifestu u hrvatskom prijevodu iz iste godine.²⁰

¹⁷ Kedourie, n. dj., 56; G. Labuda, The Slavs in 19th Century German Historiography, Polish Western Affairs X, 1969, 177—234 (str. 185); W. Dobbeek, Herders Weltbild, Köln—Wien 1969; E. Adler, Herder und die deutsche Aufklärung, Wien 1969; F. Stern, Kulturpessimismus, Bern 1963, str. 330.

¹⁸ K. R. Minogue, Nationalismus, München 1970, 74; J. Matl, Europa und die Slaven, Wiesbaden 1964, 272—277; isti, Slawische und deutsche Romantik, Deutsch-slawische Wechselbeziehungen in sieben Jahrhunderten, Berlin 1956, 367—377; Fischel, n. dj., 41; I. I. Leščilovskaja, Illirizm, Moskva 1968, 47; ista, Svjazi illirizma s německoj obščestvennoj mys'ju i kul'turoj, Issledovanija po slavjano — germanskim otnošenijam, Moskva 1971, 77—88; usp. E. Wolfgramm, Aufklärung-Romantismus-Frühliberalismus in Böhmen und Österreich, Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen, Berlin 1966, 549—564, koji — pišući o Josephu Hormayeru (1782—1848) — kaže da za njega nije bilo domorodstva bez ljubavi prema materinskom jeziku. Usp. i Sundhaussen, 40, bilj. 40.

¹⁹ M. Prelog, Slavenska renesansa 1780—1848, Zagreb 1924, 56/7.

²⁰ J. Matasovič, Protunapoleonski austrijski manifest 1813. u hrvatskom prevodu, Narodna starina 16 = VII, 1928, 1, str. 21—56; Vrhovčev proglas (tekst vidi u F. Fanceva, Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda, Zagreb 1933, 60—62) treba razmatrati u vezi s antinapoleonskom propagandom. Vrhovac je proglas uputio samo svećenstvu prekosavskih krajeva, koje su Francuzi bili okupirali. U literaturi je već spomenuto da se takva »romantičarska« djelatnost protivi »prosvjetitelju« Vrhovcu (J. Andreis, Razvoj muzičke umjetnosti u Hrvatskoj, Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji, Zagreb 1963, 108; G. Wytrzens, Gemeinsamkeiten der slavischen Literaturen im alten Österreich, Wiener slavistisches Jahrbuch XIV, 1967/68, 54—63). Gradu koju je primio Vrhovac je 1818. poslao ugarskom potkancelaru Koharyju (Nadbiskupski arhiv Zagreb, Diarium Vrhovac, 30. IX i 4. X 1818).

Ali vratimo se Sundhaussenovoj radnji. Autor precjenjuje zanimanje Herdera i Goethea za slavensku narodnu poeziju u duhu nekih germanističkih radova, na primjer M. Čurčina.²¹ Ovdje je, međutim, potrebno razlikovati dva razdoblja: povremeno Herderovo i Goetheovo zanimanje u sedamdesetim godinama XVIII st. za dalmatinsku narodnu poeziju, koju su poznali iz Fortisova djela, ne može se poistovjećivati sa zanimanjem za »Južne Slavene« općenito, nego je to zanimanje u vezi s općim interesom Herderovim za osijanizam i Goetheovim za orijentalno-egzotičnu književnost.²² Drugo je razdoblje zanimanja u početku XIX st. za srpsku, a isto tako i za novogrčku narodnu poeziju, što je bilo povezano sa zanimanjem za oslobodilačku borbu protiv Turaka na Balkanu i, s druge strane, s prvim koracima germanistike koja se počela baviti i narodnim umotvorinama u Njemačkoj.²³ Te dvije faze S. točno ne razlikuju i ne opisuje vremensku uvjetovanost tih intelektualnih interesa. Herder je imao — kako Gillies²⁴ piše — krivu, idealiziranu sliku o Osijanu, koju je upotrijebio da ilustrira »pomlađivanje« njemačke književnosti, a to se može primijeniti i na »poglavlju o Slavenima«.

U središnjem dijelu (64—180) Sundhaussen ne daje drugo nego zbirku građe koja se za pojedine narode razlikuje samo s obzirom na upotrebljenu literaturu, ali taj materijal ne analizira s jedinstvenoga gledišta. On ne opisuje slojevitost društvene strukture, iako iz popisa stanovništva 1785—1787. za to ima dosta pouzdanih podataka,²⁵ niti temeljito izlaže razlike u pravno-političkom i društvenoekonomskom položaju pučanstva. Uđara u oči njegovo personalističko shvaćanje povijesti koje podsjeća, na primjer, na radove L. Gogoláka o slovačkoj povijesti.²⁶ Najprije se bavi Mađarima (64—101). Važnije od poglavlja »Verseghy i Batsányi kao predstavnici jakobinstva« (str. 69—75) bila bi analiza ideoloških i političkih stavova »Mlade Ma-

²¹ M. Čurčin, *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur*, Leipzig 1905; uz to: M. Murko, *Die serbokroatische Volkspoesie in der deutschen Literatur*, Archiv für slavische Philologie XXVIII, 1906, 351—385.

²² Lj. Ognjanov, *Die Volkslieder der Balkanslaven und ihre Übersetzungen in deutscher Sprache*, Phil. Diss. Berlin 1941, 78 i 108; Herder se već 1769. bavio Osijanom (usp. R. Tombo, *Ossian in Germany*, New York 1901, 8), a tek 1773. upoznao je Fortisov »Viaggio« (usp. Sundhaussen, 60; o osijanizmu ibid. 159—170 prema Miri Janković, *Ossian kao poticaj za sakupljanje narodnih pjesama kod južnih Slavena*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XXXVIII, 1954, 177—222). Za Goethea usp. N. Pribić, *Studien zum literarischen Spätbarock in Kroatien*, München 1961, 82, bilj. 76.

²³ L. Denecke, *Jacob Grimm und sein Bruder Wilhelm*, Stuttgart 1971, 64; R. Steig, *Goethe und die Gebrüder Grimm*, Berlin 1892, 160; E. Turczynski, *Die deutsch-griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*, München 1959, 135. U vezi sa sakupljanjem narodnoga blaga Gaj se u svojoj autobiografiji poziva na Kačića, usp. Leščilovskaja, *Illirizm*, 55, prema V. Gaju, *Knjižnica Gajeva*, Zagreb 1873, XXIII.

²⁴ A. Gillies, *Herder und Ossian*, Berlin 1933, 157. Trebalo bi, uostalom, jedanput analizirati odakle potječe pojam »preporod«, jer sigurno ima veze s »pomlađivanjem« književnosti u Njemačkoj i Austriji i nacionalnom »obnovom« u vrijeme napoleonskih ratova.

²⁵ G. Thirring, *Die Bevölkerung Ungarns zur Zeit Josephs II.*, Journal de la Société Hongroise de Statistique XVI, 1938, 160—181; I. Karaman, *Pregled stanovništva Hrvatske, Slavonije, Srijema i Bačke u doba Josipa II (1787)*, Zbornik za društvene nauke Maticе srpske XXVII, 1961, 88—92.

²⁶ L. v. Gogolák, *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes*, I—III, München 1963—1973.

đarske«. ²⁷ U vezi sa mađarizacijom, S. proučava samo položaj i nacionalnu borbu Slovaka (90—95), a ne i drugih Slavena u Ugarskoj, i uopće ne spominje »hrvatsko pitanje«. On ne analizira kompleksnost miješanja modernoga etničko-jezičnog i staroga feudalno-staleškog pojma nacije kod mađarskih plemića koji su željeli time postići političke ciljeve i isposlovati određenu stalešku korist za »vladajuću naciju«.

U poglavlju o »Slavenskim narodima Habsburške monarhije« (98—101) S. raspravlja o Slovacima (101—133), Česima (133—145) i »Južnim Slavenima« (145—178), ali ne spominje ostale Slavene u Monarhiji: Poljake i Ukrajince. Tu ima opet dosta netočnosti:

Sundhaussen, str. 99

Mit dem ersten serbischen Aufstand von 1804—1813 beginnt die politische Emanzipation der Südslawen. Ihr entspricht die [...]

Valjavec, IV, 26

Mit dem Ersten serbischen Aufstand beginnt die politische Emanzipation der Slawen in Südosteuropa. Ihr entsprach die [...]

Sundhaussenov izvor, Valjavec, govori o Slavenima pod Turcima, a Sundhaussen o Južnim Slavenima uopće. U tom bi okviru trebalo definirati i značenje »baroknoga slavizma«, »autohtonih« slavenskih tradicija i njegovanja narodnih jezika u duhu prosvjetiteljskih reformama Marije Terezije i Josipa II.²⁸

Poglavlje o Slovacima — kao i ono o Mađarima — nije drugo do nabranjanje građe. Nije jasno zbog čega je Sundhaussen ovamo unio Mésároševe podatke o slovačkoj inteligenciji²⁹ (102), a ne unosi ih među podatke o društvenoj strukturi. Sundhausen spominje Hojčevu i Kuničevu knjigu protiv mađarizacije³⁰ (105), ali ne pita se zašto su te knjige tiskane u Hrvatskoj. Bilo bi bolje da je razmotrio Kollárovu ideju o »slavenskoj uzajamnosti« u vezi sa svim slavenskim narodnostima Habsburške monarhije. Terray je u svojoj radnji o značenju Herdera za slovačku književnost, koju S. ne spominje, jasno istakao apologetsko značenje preuzimanja Herderovih ideja za ciljeve političke i kulturne borbe slovačke inteligencije, kako to za Slovence iznosi Barbarič. Po Terrayu se u prvoj generaciji slovačkih preporoditelja (Kollár, Šafárik, K. Kuzmány) može utvrditi Herderov utjecaj, dok se u

²⁷ Usp. L. Révész, Das junge Ungarn (1825—1848), Südost-Forschungen XXV, 1966, 72—119; isti, Die Anfänge des ungarischen Parlamentarismus, München 1968. Za veze Herdera s mađarskim jakobincima usp. (osim literature koju navodi Sundhaussen) L. Némédi, Die Beziehungen von Herder, Wieland und Batsányi zur Zeit der Französischen Revolution, Német filológiai tanulmányok, Debrecen II, 1966, 23—47; isti, Zu den Wandlungen und Abwandlungen des Deutschtums-Bildes in der ungarischen Öffentlichkeit, ibid. V, 1970, 65—83.

²⁸ Za »barokni slavizam« usp. R. Brtáň, Barokový slavizmus, Lipt. Sv. Mikuláš 1939; F. Wollman, Slovanství y iazykově literárním obrození u Slovanů, Praha 1958; uz njegovanje jezika (»Sprachpflege«) prosvjetiteljstva vidi: M. Kostić, Pokušaji bečke vlade oko uvođenja narodnog jezika i pravopisa u srpske, hrvatske i slovenačke škole krajem XVIII veka, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XVII, 1937, 235—267; F. Valjavec, Die politischen Wirkungen der Aufklärung, Ostdeutsche Wissenschaft II, 1955, 276—296. Nije jasno zašto Sundhaussen veći broj važnih podataka daje samo u bilješkama, usp. bilj. 74, str. 22.

²⁹ J. Mésároš, Magyaren und Slowaken, L'údivit Štúr und die slawische Wechselseitigkeit, Bratislava 1969, 187—261.

³⁰ M. Kunitsch, Reflexionen über die Begründung der magyarischen Sprache in Ungarn, Agram 1833; /M. Hojč/, Sollen wir Magyaren werden? Karlstadt 1833. J. Kuzmík, Bibliografija kniž v západných rečich týkajucich se slovenských veci, Martin 1955, 213, spominje i izdanje iz 1844; možda je to ono izdanje Hojčeve knjige o kojem M. Krešić, Autobiografija, Zagreb 1898, 81, kaže, da je 1944. u Karlovcu bilo zabranjeno.

drugo (Štúr) javlja već Hegelov utjecaj.³¹ Ideološki stavovi slovačkih »preporoditelja« imaju jako obilježje suvremenoga njemačkog intelektualnog života, jednako kao i književna i kazališna kultura, a možda se za prvu fazu izgrađuje »nacionalne kulture« i na Slovence može primijeniti ono što je Z. Škreb formulirao za Hrvate: da su imali »njemačku književnost u svom jezičnom ruhu.«³² Važan je bio razvitak slavistike, koji reprezentira ličnost P. J. Šafárika, o kome, uostalom, ima noviju literaturu od Murka.³³ U poglavlju o Slovacima, na žalost, nema kod Sundhaussena ni riječi o tome, tako da ostavlja za sobom dosta neriješenih pitanja, što vrijedi i za poglavlje o Česima (133—145), gdje je autor postupio slično.³⁴

Poglavljje o »Južnim Slavenima« (145—180) najslabiji je dio knjige. Već vanjska podjela pokazuje unutrašnju nedosljednost. Sundhaussen raspravlja o Herderu u Slovenaca (151—158), o pokretu za skupljanje »srpskohrvatskih«³⁵ narodnih pjesama na početku XIX st. i o značenju Herdera za ilirizam (164—178). Srbe spominje samo usput (145). On se, naime, uopće ne osvrće na razlike koje su u tih naroda postojale u pravnim, političkim, društvenim, gospodarskim, kulturnim i jezičnim prilikama. Ima dosta i stvarnih pogrešaka: prve srpske novine izašle su 1791, a ne 1813 (str. 150); Juraj Matić Šporer, a ne Antun Mihanović, odustao je 1818. od izdavanja »Oglasnika ilirskoga« (ibid.).³⁶ Sve je izloženo bez čvrsta i logična sustava — jedino uporište Sundhaussenu je literatura kojom se služio. U odlomku »Pokušaj kritičnog razvrstavanja Herderova utjecaja na kulturnu emancipaciju Slovenaca« (151—158) on je od riječi do riječi prenio čitave odlomke iz jedne rasprave F. Petrèa³⁷ koga gotovo doslovce prenosi:

Sundhaussen, str. 151

Herder ist erst relativ spät zu den Slowenen gedungen, zu spät, um als Initiator in einem der angeführten Bereiche zu wirken. Als seine Werke in die Büchereien Sloweniens gelangten, war der Prozess, den der Rationalismus ausgelöst hatte, schon so fortgeschritten, dass Herders. Seine Anregungen zeigten sich konnten. »Gerade das verstärkte die Bedeutung Herders.«⁵⁹² Seine Anregungen zeigten sich als durchaus realistisch[. . .] 592) Petrè, a.a.O., S. 565

Petrè, str. 565

Der deutsche Schriftsteller ist mit seinen Werken erst spät zu den Slowenen gedungen, zu spät, um als Initiator in einem der angeführten Bereiche zu wirken. Als seine Bücher endlich in die Büchereien Sloweniens kamen, war der Prozess, den der Rationalismus auslöste, schon so fortgeschritten, dass Herders Ideen ihn nur noch vertiefen konnten.

Gerade das verstärkte die Bedeutung Herders. Seine Anregungen zeigten sich als durchaus realistisch [. . .]

³¹ Terray, n. dj. 80.

³² Z. Škreb, Deutsche Dichtung im kroatischen Gewande, Aus der Geisteswelt der Slaven, München 1967, 121—131.

³³ Usp. H. Pohrt, Die Bewegung der nationalen Wiedergeburt bei den Slawen und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Slawistik in Deutschland 1800—1850, Zeitschrift für Slawistik XVIII, 1973, 387—410; o Šafáriku: A. Anghyal, Paul Šafárik als Mensch und Gelehrter, Slavica, Debrecen, II, 1962, 3—24; K. Paul, P. J. Šafárik, Praha 1961.

³⁴ Na žalost, Sundhaussen se nije koristio radovima E. Wintera koji su vrlo važni za češku povijest, kao i za povijest Habsburške monarhije uopće; Der Josephinismus, 2. izd., Berlin 1963; Frühliberalismus in der Donaumonarchie, Berlin 1968.

³⁵ Svakako ne bih upotrijebio ovaj pojam za razdoblje prije Bečkoga književnog dogovora.

³⁶ Sundhaussen je tu pogrešku preuzeo od Murka (Deutsche Einflüsse, 1897, 12), a Murko iz rasprave T. Smičiklase, Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje, Rad JAZU LXXX, 1885, Usp. n. pr. F. Šišić, O Šporerovim novinama, Građa JAZU VII, 1912, 49—94, i F. Ilešić, Đ. M. Šporer, Rad JAZU CCXVIII, 1918, 56—222.

³⁷ F. Petrè, Kopitar und Herder, Slawisch-deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur, Berlin 1969, 565—570.

Petrèove rezultate S. je spretno dopunio građom iz radnje Mire Janković;³⁸ na toj se radnji temelji i poglavlje o pokretu za skupljanje narodnih pjesama. Poglavlje »Ilirizam i Herder« oslanja se na radove J. Šidaka i Mirjane Gross. Svakako je pogriješio što se nije služio radovima I. Karamana (kojima se koristila M. Gross) i I. I. Leščilovske.³⁹ Posuđivanje iz tuđih radova ne bi mu se moglo zamjeriti da je citirao poštenije i radio točnije. Na primjer, on navodi — očigledno po Šidaku — da je F. Šišić genezu ilirskog pokreta sveo na autohtone elemente (169). Šidak je, naprotiv, napisao da je Šišić tek nakon izlaska Fancevljevih rasprava o »autohtonosti« preporoda prihvatio njegovo mišljenje.⁴⁰ Sundhaussovoj tvrdnji, da je poslije izlaska »Disertacije« 1832. »Drašković zajedno s Gajem tridesetih godina osnovao [sic! njem. »gründete«] takozvani ilirski pokret« (164) nije potreban poseban komentar.

Završno poglavlje o »Preuzimanju Herderovih misli od strane iliraca« (170—178) S. je uglavnom preuzeo iz rasprave N. Ivanišina:

Sundhaussen, str. 177

Die Illyrer konnten die grossen Probleme, welche die Zeit ihnen aufgab, nur mit vereinten Kräften lösen. Deshalb war die Einigkeit eine der vitalsten Fragen [...]

Sundhaussen, str. 172

Der Illyrismus war die Bewegung eines kleinen unterdrückten Volkes im Kampf um seine elementaren Rechte, die ihm vom österreichischen und madjarischen Nationalismus vorenthalten wurden.

Ivanišin, str. 220

Ilirci su krupne zadatke koje je pred njih postavljalo njihovo doba mogli rješavati samo zajedničkim snagama, radi toga im je pitanje međusobne sloge bilo ujedno i najvitalnije pitanje [...]

Ivanišin, str. 210

Ilirski pokret [...] bio je pokret malena porobljena naroda za dosezanje elementarnih prava koja su mu uskraćivali austrijski i mađarski imperijalizam.

Tako pojednostavljeno historičar ne smije rasuđivati. Kad Ivanišin piše »ilirski pokret bi se prema svome razvitku i tekovinama mogao smatrati kao zakašnjelom varijantom specifičnog južnoslavenskog prosvjetiteljstva«, kod Sundhaussen a nalazimo onda sasvim nov pojam »ilirsko prosvjetiteljstvo« (173). »Ilirac iz naroda« nije znao Herderovu filozofiju jezika (što Sundhaussen tvrdi na str. 175), već samo njegova »shvaćanja« o jeziku (usp. Ivanišin, 216), a misli o jeziku i o narodnosti prihvaćao je jer su mu one samo po sebi bile jasne i nisu morale imati izvor u Herderu. Danica ilirska, na primjer, 2. travnja 1836. navodi moto iz djela njemačkog patriotskog književnika E. M. Arndta (1769—1860): »Wer hingegen [...] die Muttersprache hintansetzt, der raubt seinem Geiste alle Energie und Erhabenheit [...]«.

³⁸ N. dj., usp. ljlj. 22.

³⁹ J. Š i d a k, Der Illyrismus — Ideen und Probleme, L'udovit Štúr und die slavische Wechelseitigkeit, 61—89 (usp. i Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, 1973. 95—111); M. G r o s s, Einfluss der sozialen Struktur auf den Charakter der Nationalbewegung in den europäischen Ländern, Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen, 1971, 67—92; I. K a r a m a n, Privreda i društvo Hrvatske u devetnaestom stoljeću, Zagreb 1972; I. I. L e š č i l o v s k a j a, Rol' goroda v formirovanii horvatskoj nacional'noj osvoboditel'noj ideologii v pervoj polovine XIX veka, Sovetskoe slavjanovedenie VI, 1970. 4. 80—89; O social'noj suščnosti i periodizaciji horvatskogo nacional'rogo vozroždenija, ibjd. VII, 1971, 5, 37—45.

⁴⁰ Der Illyrismus, 72.

Sundhaussen po Ivanišinu precjenjuje izravni Herderov utjecaj. Iz Derkosova spisa »Genius patriae...« (1832), koji spominju Sundhaussen (172) i Ivanišin (199), proizlazi da je autor poznao cjelokupan njemački intelektualni život. Ilirci su se oslanjali i na »mladu Njemačku«, ali cenzura nije puštala da se u »Danici« spomene njemački pjesnik H. Heine.⁴¹ Njemački romantičarski viteški igrokaz, protkan domorodnim umecima, građanske je posjetioce kazališnih predstava poticao na domorodne težnje više nego bilo koje ideje.⁴² Gaj je Herderov citat: »Tko ne voli materinski jezik, slatke zvukove djetinjstva, koji se oglašuje na glas domovine, ne zaslužuje ime čovjeka« izabrao kao moto »Danici« za čitavo godište 1839. i za proglas od 1840, a preuzeo ga je od ravnatelja njemačkoga zagrebačkog kazališta H. Börnsteina, koji ga je prvobitno bio stavio kao moto raspravi »O utemeljenju ilirskoga kazališta.«⁴³ Što je značio »materinski jezik« za kajkavce koji su morali učiti »ilirski narodni jezik« (njemački »Nationalsprache«, a ne »Volkssprache«), u to se pitanje S. uopće ne upušta. Sundhaussen se ni u zaključku ne razlikuje od Ivanišina:

Sundhaussen, str. 178

Allerdings war die Beziehung der Illyrer zu den tschechischen und slowakischen Romantikern fast eben so wichtig wie die direkte Beziehung zu Herder, so dass wir zwischen einem unmittelbaren und einem mittelbaren Einfluss Herders bei den Kroaten zu unterscheiden haben.

Ivanišin, str. 223 i sl.

Ta činjenica neposrednog dodira iliraca s djelima J. G. Herdera [...] korigira tezu o posredničkoj ulozi koju su na relaciji J. G. Herder — ilirci odigrali češki i slovački romantičari [...] Takvo indirektno, posredno sagledavanje Herdera u odnosu na naše ilirce zasjalo bi naravno novim svjetlom pošto smo [...] pokušali rasvijetliti bit stvaralačkog, iznavno-neposrednog odnosa naših preporoditelja prema djelu J. G. Herdera.

Taj problem S. preusko fiksira na Herdera. Čitav kulturni sustav i čitav inventar društvenih vrijednosti austrijsko-njemačke kulturne porodice bili su preporoditeljima uzorak za »nacionalnu kulturu«. J. Matl⁴⁴ s pravom zaključuje: »Ovi su idejni poticaji većinom dolazili izvana, iz srednje i zapadne Evrope: bile su to napredne, slobodarske ideje francuske revolucije, ideje prosvjetiteljstva austrijskog jozefinizma, ideje narodnosti i nacionalni historicizam njemačke romantike, tako plodno Herderovo-Schlegelovo učenje o pravu na njegovanje materinskog jezika, o narodnoj pjesmi i o nacionalnoj književnosti, o konstitutivnoj vrijednosti nacionalno-povijesne tradicije za oblikovanje narodnosti — sve je to bilo preuzeto dijelom neposredno, a dijelom aplikacijom češke romantike«. I Barbarić⁴⁵ je za

⁴¹ R. Lauer, Neke karakteristike recepcije njemačke književnosti u Hrvatskoj, *Croatia III*, 1972, 65—74.

⁴² A. Meyer-Landrut, Die Entwicklung des Zagreber (Agramer) Theaters 1832—1861 auf dem Hintergrunde des Nationalitätenproblems, *Phil. Diss. Göttingen* 1954, (strojopis), 41.

⁴³ Pisma Ljudevitu Gaju, Zagreb 1956, 61. Börnsteinova rasprava nalazi se u »Danici« cd 16. XI. 1839. Börnstein sigurno nije bio hrvatski domorodac (usp. N. Batušić, Uloga njemačkog kazališta, *Rad JAZU CCCLIII*, 1968, 401).

⁴⁴ J. Matl, Die Europäisierung des Südostens, Völker und Kulturen Südosteuropas, München 1959, 218—236.

⁴⁵ N. dj., 257.

Slovence istakao isto što je Terray rekao za Slovake: »Slovenski književnici nastojali su s pomoću Herdera ojačati svoja suvremena nastojanja. Oni su od Herdera preuzeli upravo one misli koje su mogle podupirati njihove napore da dokažu kulturnu i društvenu vrijednost i ravnopravnost Slovenaca i Slavena uopće.« Koliko je Herder kao ličnost bio za preporoditelje nevažan, pokazuje to što ga oni u svojim pismima gotovo nikada nisu spominjali.

Na samo dvije stranice (179—180) panslavizam se ne može sustavno izložiti. Trebalo bi također razlikovati »slavensku uzajamnost« i austroslavizam od više ruski orijentiranog panslavizma.⁴⁶ Nadalje, bilo bi potrebno istražiti i značenje međuslavenskih kulturnih i političkih veza u prvoj polovini XIX st., na primjer suradnju Hrvata i Slovaka na početku ilirskog pokreta.⁴⁷ »Zaključnom primjedbom« (181—182) Sundhaussen završava svoj rad. Na kraju dodaje popis najvažnije literature (183—188) i registar osobnih imena (188—191).

Protivno onome što je u predgovoru obećao, autor ne daje ni »neku vrstu tipologije« (7) niti sintezu. Većim dijelom radnja ne prelazi stupanj sabiranja materijala, i to samo iz sekundarne literature, pa zbog toga djeluje nedovršeno. To pogotovu treba požaliti zbog toga što autor uz obrađeni problem na nekim mjestima iznosi važna metodološka razmišljanja, koja, međutim, u svojoj radnji ne primjenjuje. Sasvim je u tradiciji njemačkog »istraživanja utjecaja« (Einflussforschung), a po temeljitosti i pouzdanosti mnogo zaostaje za Murkom, Bittnerom i Valjavcem. Izdavači ugledne »Buchreihe« Jugoistočnonjemačke Historijske komisije su autoru, kao i sebi, napravili lošu uslugu izabравši njegovu radnju u takvu stanju dorade za štampu.

No, na drugom jednom području Sundhaussen je, na temelju arhivske građe, došao do novih i izuzetno korisnih znanstvenih rezultata. To se odnosi na njegove radove iz suvremene povijesti Hrvatske.⁴⁸ Gotovo isključivo na izvorima Saveznog Arhiva (Bundesarchiv) u Koblenzu (SR Njemačka) i arhiva Inozemnog ureda (Archiv des Auswärtigen Amts) u Bonnu osniva se njegovo istraživanje o novačenju pripadnika njemačke manjine u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« za »Waffen-SS« (Zur Geschichte der Waffen-SS in Kroatien 1941—1945, Südost-Forschungen, München, XXX, 1971, 176—196). Dodatnim materijalom iz Arhiva Vojnoistorijskog instituta JNA koristio se u svojoj raspravi »Obaveštajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u »NDH« 1941—1945« (Vojnoistorijski glasnik XXIII, 1973, 2, 89—133). Pitanjima nacionalsocijalističke ekonomske politike bavi se u raspravi »Südosteuropa in der nationalsozialistischen Wirtschaftspolitik am Beispiel des 'Unabhängigen Staates Kroatien'« (Südost-Forschungen XXXII, 1973, 233—266). Osim toga, on u velikom broju prikaza (prije svega u »Südost-Forschungen« i »Militär-geschichtliche Mitteilungen«, Freiburg) njemačkog čitaoca obavještava o rezultatima jugoslavenske povijesne znanosti u okviru nove i najnovije povijesti. Zato se jedva može razumjeti da je ovdje prikazana radnja mogla biti tiskana u

⁴⁶ Usp. H. Lemberg, članak »Panslavismus«, Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft IV, Freiburg 1971, stupac 1061—1068.

⁴⁷ Usp. I. I. Leščilovskaja, Slavjanske svjazi illirizma v oblasti kul'tury, Mežduslavjanske kul'turnye svjazi, Moskva 1971, 89—98.

⁴⁸ G. Stadtmüller, Bericht über das Seminar für Geschichte Osteuropas und Südosteuropas an der Universität München, Symposium des Wissenschaftlichen Beirates der Südosteuropa-Gesellschaft, 1972, 118—120, napominje (str. 119) da Sundhaussen priprema disertaciju o »Hrvatskoj državi, 1941—1945«, dakle o tematskom području kojemu pripada veći dio njegovih dosad objavljenih radova.

ovom obliku. Treba požaliti što autor nije imao više vremena da čitav materijal još jedanput kritički preispita i dotjera, ali to bi na zadovoljavajući način jedva bio mogao učiniti, a da pri tom ne posegne za izvorima.⁴⁹

U potpunosti treba se složiti sa Sundhaussenovom zaključnom rečenicom da bi »jedna od najvažnijih zadaća budućeg istraživanja« morala biti da se »ovdje nađe jedan novi poticaj« (182) — a uzmu li se u obzir neka gledišta u njegovu ovdje prikazanom radu i njegov ostali znanstveni rad, može se vjerovati da će on taj poticaj i naći.

Wolfgang Kessler

PETER MEIENBERGER, JOHANN RUDOLF SCHMID ZUM SCHWARZENHORN ALS KAISERLICHER RESIDENT IN KONSTANTINOPEL 1629—1643.

(Geist und Werk der Zeiten 37.) Zürich 1973, 281.

O odnosima između Beča i Carigrada u XVII stoljeću više se zna s obzirom na vojne operacije nego s obzirom na diplomaciju. Knjiga *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel 1629—1643*, koju je napisao Peter Meienberger a izašla je 1973. kao 37. svezak zbirke »Geist und Werk der Zeiten« koju izdaje Historijski seminar Sveučilišta u Zürichu, pridonosi boljem poznavanju diplomatskih odnosa između carskog Beča i Visoke Porte. Knjiga ima dva gotovo podjednaka dijela: raspravu koja seže do str. 138 te priloge dokumenata i popis izvora i literature koji idu do str. 281.

1. Uskoro pošto su poslije mohačke bitke 1526. Habsburgovci baštinili ugarsko-hrvatsko prijestolje, uspostavljena je 1528. carska poslanička služba pri Visokoj Porti. Prvi poslanik upućen u Carigrad na neodređeno vrijeme bio je Freiherr von Sprinzenstein, poslan onamo 1536. da zastupa interese Ferdinanda I. Nakon potpisivanja mira na ušću rijeke Žitve 1606. zamijenjena su trogodišnja carska tributarna poslanstva, koja su donosila sultanu danak, s trogodišnjim časnim obostranim poslanstvima, koja su pretpostavljala paritet obiju strana. Godine 1612. Ratno vijeće u Beču priopćuje tajniku carskog poslanstva u Carigradu Michaelu Strazeru, koji je ondje boravio već dvije godine radi ratifikacije spomenutog mira, neka ostane u Carigradu još tri godine. Strazerov, pak, nasljednik Sebastijan Lustrier dobiva naslov carskog rezidenta, koja će ustanova ostati do 1746, kada je služba carskog rezidenta podignuta na stupanj internuncijska.

Nepovredivost poslanikove osobe sastavni je dio islamske kulture u XVII stoljeću, a ugovorom od 1608. izričito je potvrđena. Članom 11. ugovora od 1615. Beč i Carigrad su se obvezali na nepovredivost pošte i sigurnost kurira. Carski rezidenti su gotovo čitavo stoljeće rezidirali u tzv. »Nemči hani«, u srcu Carigrada. Za uspješno obavljanje diplomatskih poslova carski rezident morao je ponajprije učvrstiti svoj položaj pri Visokoj Porti, steći poznanstva, upoznati običaje i ovladati potrebnim načinom ophođenja s vlastima. Dvije su osobe pri tom bile osobito važne: veliki vezir, kao prvi ministar, te službeni tumač Visoke Porte. Tumač je bio utjecajna osoba, jer bez njega nije redovito bio moguć razgovor s nosiocima vlasti,

⁴⁹ Ovih je dana izašao nov Sundhaussenov članak pod naslovom »Sozio-ökonomische und kulturelle Grundlagen der Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa«, u zborniku »Deutsch-rumänisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichtler«, München 1974, 96—107, koji mi još nije bio dostupan.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor

*IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE